

LÄRARHANDLEDNING

Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum

EN 2003

ÁJTTE, SVENSKT FJÄLL- OCH SAMEMUSEUM

Lärarhandledning

Har ni tänkt arbeta om samer på er skola, eller kanske planerat att besöka vårt museum med en skolgrupp? Då är denna lärarhandledning någonting för er. Här finns fakta om våra utställningar och om samer. Det finns också rikligt med kopieringsunderlag och förslag till arbetsuppgifter.

Varför inte färglägga den samiska flaggan och läsa en saga om den elaka Stållo, eller för de äldre eleverna, själv söka svaren på frågor genom att slå upp, söka på Internet eller lösa det på annat sätt. Till alla frågor finns det facit. Nu är det bara att köra igång!

Innehåll

FÖRARBETE

Fakta om museet

Fakta om samer

Kopieringsunderlag:

Färglägg flaggan

Ta reda på

Tältkåta

Tältkåta, matematikuppgift

Pappersdocka, flicka

Pappersdocka, pojke

Stålloberättelse

UPPGIFTER TILL BESÖKET

Kopieringsunderlag:

Uppgifter, låg- och mellanstadiet

Uppgifter, mellan- och högstadiet

Uppgifter, gymnasiet

Korsord, Åjtte

Korsord, Att reda sig

Korsord, Dräkt- och silver

Korsord, På väg

Korsord, Trumtid

Korsord, Älven

Korsord, Nybyggarliv

EFTERARBETE

Kopieringsunderlag:

Frågor att arbeta med efter besöket

Gahkku, glödkaka

Frågesport

Märk en renkalv

Nibben

FACIT

Denna handledning riktar sig i första hand till lärare som skall besöka museet med elever och skall vara till hjälp innan, under och efter besöket. Handledningen innehåller information om Ájtte och de fasta utställningarna samt en metodikdel. Vad det gäller beskrivningen av utställningarna har vi valt att berätta mer om vissa saker och utelämna annat. Alla Ájttes fasta utställningar är ännu inte färdiga så handledningen kommer att kompletteras efter hand.

Fakta om museet

Ájtte är huvudmuseum för den samiska kulturen i Sverige och specialmuseum för den svenska fjällvärldens natur och kultur. Museet har till uppgift att forska om, dokumentera och informera om den samiska kulturens utveckling och de samiska traditionerna. Ájtte är det samiska namnet för förrådsbod. Så kan man nämligen se på vårt museum, som en stor boda fylld med gamla och nya föremål, men även med kunskaper, sagor, berättelser, sånger och upplevelser.

Ájttes fasta utställningar färdigställs efterhand. De utställningar som nu är färdiga är:

Goabdesájgge, iellema asken – Trumtid, i livets famn

Bierggit - Att reda sig

Suodje, buolvas buolvvaj - Dräkt och silver, till skydd och prydnad.

Nybyggarliv

Ädno - Älven

Jåhtet - På väg

Det finns också en sal för tillfälliga utställningar, som kan ha varierande innehåll. I anslutning till de fasta utställningarna finns också några fördjupningsrum. I dagsläget finns Lapplansfåglar, samiska bruksföremål samt ett sagorum som handlar om den elake jätten Stállo. I museets barnrum finns bl.a. en tältkåta i ”barnstorlek” och tillgång till material att rita och måla med, böcker och spel. Här finns också marknadsbodan fyllda med varor som fanns på marknaden för 100 år sedan. Bokade grupper kan få göra en tur tillbaka i tiden med fantasins hjälp. För den som skall fjällvandra finns en avdelning med fjällinformation där man får veta mer om våra fjäll och nationalparker. Museets restaurang har samisk mat som specialitet.

Ett museum består inte bara av utställningarna och det som besökare möter. Bakom kulisserna finns arbetsplatser och magasin. I källaren finns stora förråd med olika klimat, beroende på vad som förvaras där. Pälsar och skinnföremål vill ha det svalt, medan metallsaker behöver ha det varmt och torrt för att må bäst. På bottenplan finns ateljé för foto, konservatorsavdelningar, designavdelning samt snickeri. Övre plan innehåller tjänsterum för kansli, information och forskning samt ett referensbibliotek, som har i stort sett all samisk litteratur som kommit ut.

Fjällträdgården

Några minuters gångavstånd från Ájtte finns en fjällbotanisk trädgård, Jokkmokks fjällträdgård, vackert belägen vid Talvatissjöns utlopp. Fjällträdgården visar fjällets och den fjällnära skogens växter. Särskilda områden för växter från snölegor, vindblottor, högorrtsäng, rasbrant, fjällsipphed och andra naturtyper är anlagda. Växtligheten är förstås frodigast på icke-skoltid, under sommarhalvåret, men i augusti och september är det ännu så grönt att ett besök rekommenderas. Skolklasser kan boka guidningar i fjällträdgården, som håller öppet under barmarksperioden.

Gamla hallen

Tältkåtan

Låvdagoahte, tältkåtan, är en urgammal bostadstyp. Den är enkel men genial till sin konstruktion. Härinne finns kök, arbetsrum och sovrum. Kåtaduken skyddar mot regn och vind samt vinterns snö och kyla. Fram till 1950-talet användes tältkåtan som bostad året runt, men idag används den bara sommartid, när man behöver en tillfällig bostad, t.ex. vid kalvmärkning till fjälls.

På golvet i kåtan lägger man ett lager björkris för att isolera mot kyla och fukt och för att göra det trevligare. Då och då får man hämta mer björkris när det börjar bli slitet och glest. På vintern nere i skogslandet kan man ta granris istället. Renskinns läggs sedan på riset. Man sover på renskinnen under en *rahkas*, ett sovtält, som skyddar mot myggen. På hösten när det blir lite kyligare är det varmt och skönt inne i en *rahkas*. På dagen rullar man ihop sängkläderna och lägger rullen längst ut mot kåtaduken.

Avdelningen längst in i kåtan, *boassjo*, är köksavdelningen. Mat, husgeråd och vatten förvaras här. Förr i tiden förvarades även spåtrumman i *boassjo*, som var en helig del i kåtan. Än idag respekterar man området och man får aldrig kliva eller sätta sig ner här!

När man kommer som gäst till en kåta, klampar man inte rätt in och lägger sig på skinnen, utan sätter sig i "hallen" på en stock och väntar på att bli inbjuden. Först då det händer kan man slå sig ner på ett skinn och bli bjuden på kaffe. Blir man inte inbjuden, ja då är man inte välkommen och då kan man säga att man har annat för sig och gå därifrån. I sydsamisk tradition får man inte gå ut ur kåtan hur som helst. Man ska backa ut, för att visa vördnad för dem som finns inne i kåtan.

Eldscenen

Det är på 1500-talet och det är midvinter. Snön gör det lätt att färdas och birkarlen Nils Oravainen har kommit till den samiska familjen. Han har den svenske konungens tillstånd att driva in skatt och handla med samerna. För det betalar han en avgift till kungen. Men mycket behåller han själv. De förstår vi, för vi har sett i hans bouppteckning att han var väldigt rik när han dog. Än idag utnyttjar andra folk Sápmis resurser i smått och stort. De tar mycket, men betalar dåligt eller inget. Sápmi, Samelandet, är stort. Det sträcker sig över fyra länder: Norge, Sverige, Finland och Ryssland. Nationalstaterna har dragit upp sina gränser utan att ta hänsyn till den samiska befolkningen. Antalet samer har aldrig räknats, men uppskattas officiellt till ca 70 000. Kanske är vi fler. Förfäderna har jagat, fiskat och levt här utan att behövt förklara det för någon. Idag ifrågasätts samernas rätt till landet.

På väg

Den här avdelningen handlar om att färdas. Vi är alltid på väg, hemåt eller bort, för att hämta mat eller förnödenheter. Vi får följa paret Nils-Anders Pirtsi och hans hustru Kristina som bodde och levde i det lilla samiska nybygget Luovvaluokta väster om Jokkmokk.

Maskinerna har förändrat allting vad det gäller att vara på väg. I avdelningen finns TV-skärmar med filmer som bl.a. visar flyttning med rajd förr i tiden.

Stigarnas land

I markerna löper massor av stigar kors och tvärs. Många syns inte längre. De kunde gå till fiskevatten, slåttermysar, kallkällan, fångstplatser eller varför inte en kär vän. Från alla nybyggen strålade det ut stigar likt en spindels ben. I utställningen ser vi Nils-Anders på väg hem bärandes ett stort björnskin. Idag finns det tusentals vägar och skogsbilvägar kors och tvärs i Lappland. Motorerna gjorde revolution. Men vägarna har funnits kort tid jämfört med stigarna. Egentligen bor vi i stigarnas land.

Vattenvägarna

Förr var det lättast att färdas och frakta saker just på vatten. Man rodde och seglade utefter vattendragen. Timmer och tjärtunnor fraktades ned till kusten på älvarna. Med en spelflotte drog man flottningstimret över sjöar. Förr tog det sju dagar att ta sig från Luleå till Kvikkjokk. Man gick åtta mil och rodde tjugo! Idag tar det knappt fyra timmar med bil.

Snöriket

Snötäcket öppnade landet. Då kunde man med hjälp av skidor färdas överallt. Idag tycker vi kanske att snön är besvärlig. Plogbilarna kör i skytteltrafik för att få bort snön från vägarna, och vi skottar infarten till våra hus så fort det snöat. Men förr underlättade snön färden och frakten av saker. Största delen av året är faktiskt marken täckt av snö här i norr. På snöföret drogs veden och höet från myren hem. Man kunde fara på långa jakturer. Samerna flyttade med rajd mellan fjäll och skog.

Skidan

Uppfinningen av skidan gjorde det möjligt att bo i trakter där snön låg en stor del av året. Femtusenåriga skidor har hittats i myrar. Det var en stor konst att tillverka sina skidor. Olika träslag användes för olika typer av skidor. Förr hade man endast en stav. I ena änden kunde ett spjut sitta fast medan en spade var täljd på den andra sidan. De industriellt tillverkade skidorna har kopierat de gamla samiska skidorna.

Djuren

Djuren här uppe i norr är väl anpassade för att röra sig på eller under snön. Djuren som måste klara sig ovanpå snötäcket har ofta tjock päls och stora fötter. Andra djur väljer att gå i ide under vintern eller helt enkelt flytta till varmare trakter. Brushanen till Afrika och silvertärnan ända till Antarktis.

Trumtid

När vi talar om samernas gamla religion får vi hämta kunskapen från trummorna, hållristningarnas bilder, arkeologiska lämningar i landskapet och prästernas rapporter från 1600- och 1700-talen. Det var en religion nära människorna med en gudavärld befolkad av gudinnor, rådarkonungor, mystiska djur och avlidna släktingar som fanns överallt där människorna fanns.

Heliga platser

Många av de samiska gudarna finns avbildade på trummorna. Man kunde offra till gudarna vid en helig plats i terrängen med märkliga, naturliga formationer. Det kunde vara fjäll, dalgångar eller vattendrag. Idag vet många fortfarande var sådana platser finns och vad de heter.

Björnriterna

Björnjakter och riterna kring dem är en speciell historia. Björnen var helig för samerna. Den var gudarnas sändebud här på jorden. Man fick jaga och äta upp björnen, men var tvungen att följa en massa regler och genomföra olika ritualer. T.ex. måste benen efter björnen behandlas med försiktighet och alla ben skulle begravas så att björnen kunde återuppstå. I botten av graven lades ris eller näver, sen benen, sen näver eller ris igen och sist stockar eller stenar som skydd mot andra djur. Även några blykulor från lodbössan och en mässingsring kunde läggas i graven. Eftersom björnen nu hade behandlats väl av människorna kunde den berätta det för gudarna. I en monter i utställningen finns en björngrav som är ca 1000 år gammal och den äldsta som återfunnits. Den hittades på en holme i sjön Karats som ligger några mil väster om Jokkmokk.

Noajdde

Noajdde, nåjden, var den religiöse ledaren, men även psykolog, läkare, advokat och meteorolog. Han hjälpte till vid sjukdom eller annan nöd och kunde med hjälp av sin trumma sätta sig i trance så att han kom i kontakt med gudarna eller andra världar. Trumman var en karta över världen och genom visarens rörelser kunde han få svar på sina frågor. Med en fågels hjälp kunde han resa långt. Missionärerna såg nåjderna som ett stort hot och förföljde dem och brände deras trummor. Idag finns 71 trummor bevarade, utspridda i hela Europa. Forskaren Ernst Manker har under 50-talet ritat av, skrivit om och tolkat tecknen på nästan alla bevarade trummor. I utställningen kan du se åtta bevarade trummor.

Guottalm - dödsfågeln

Hörde man *Guottalm* förebådade detta någons död. Kanske höll fågeln i något som tillhörde den människan. Men om man satte en kittel över huvudet och ropade *far inte med den människans liv!* blev fågeln maktlös och man kunde slå ner dem. På så sätt kunde man rädda en annan människas liv.

Stallo

Historierna och sägnerna om den store, elake men dumme gubben Stallo och hans kärring Luhtak är många. Det är alltid den lille, men sluge, samens som till sist lurar Stallo. Dessa sägner kan ha sitt ursprung i de karelare, vikingar och rövare som härjat hos samerna.

Att reda sig

Denna del handlar om hur man med hjälp av naturens material får allt man behöver. Björken och renen ger än idag material till kläder och bruksföremål. Att reda sig, det är att ta tillvara det som naturen bjuder på. Utställningen är formgiven som en tältkåta, med *árran*, eldplatsen, i mitten.

Skohö

Skohö hämtas i myrkanterna och gärna i videt på sensommaren. Det är oftast flaskstarr man plockar. Starren kan beredas genom att slås mot en spikbräda så att det delas upp och blir mjukt. Sedan flätas höet och hängs upp på tork. Skohö är varmt på vintern och torrt på sommaren och många föredrar det framför strumpor än idag.

Rajden

På snöföre drog man ackjor bakom härkarna (tamrenarna) och på barmark klövjade man dem. En härk kunde bära 30 kg. På de lugnaste härkarna kunde barnen rida. Fram till 1960-talet användes härkarna som drag- och lastdjur, sen tog motorerna över.

Renslakt

Av renen får man både mat, material till kläder och sytråd. Med endast en kniv går det att slakta och stycka en ren. Förr togs nästan allt tillvara – även inälvorganen, tarmar, magar, klövar, mörghänt, lungor och huvud. Av skinnet fick man kläder, skor och varma liggunderlag. Hornen kunde bli ett fint knivskaft. Senorna blev en väldigt stark sytråd. Köttet röktes och torkades för att hålla bra. Förr lade man också ner kött i en grop i marken på hösten med sten ovanpå och slog vatten över allting. Vattnet frös till is och hindrade smådjur att komma in. När man kom tillbaka till viset på våren var det bara att hämta köttet. En sådan grop kallades *burra* och var föregångaren till *njallan*, bodan som stod på en eller två höga stolpar så inte djuren kom åt köttet.

Växter till mat

Båsko, fjällkvanne, är en flerårig växt som är god att äta först när den blommar. Man åt, och äter än idag, stammen efter att ha skalat bort den yttersta basten. Förr kokades den som grönsak tillsammans med kött. Fjällkvannen är kanske den äldsta nordiska köksväxten och omtalas redan i de isländska sagorna. I Mellaneuropa odlas den än idag för att krydda olika likörer. *Juobmo*, fjällängsyran, har en läskande syrlig smak. *Juobmo* kan ätas direkt men man brukar koka den, så håller den sig längre. *Juobmo* blandad med mjölk och lite socker är en delikatess. *Båsko* och *juobmo* kunde förvaras i träkaggar nedsänkta i en kallkälla under vintern. Då hade man vitaminrik föda året om.

Barnvaggan

Gierkav, barnvaggan, är tillverkad av en urholkad trädstam. Den var lätt att bära med sig. I botten lade man skohö eller torkad vitmossa som tog upp fukten och höll barnet torrt. Eftersom höljet är så hårt skyddar vaggan barnet ordentligt. Ibland fick en tam ren bära barnet när man flyttade. Silverknappen skyddade barnet mot onda makter.

Dräkt och silver

Den samiska dräkten berättar mycket om den som bär den. Dräkterna ser olika ut i olika delar av Sápmi och om man är ung eller gammal, kvinna eller man. Små detaljer i dräkten kan berätta om man är gift eller ogift. Kolten är idag en högtidsdräkt. Tidigare användes den som vardagsplagg. Från början syddes kolten i renskinn. På vintern hade man skinn med hår på och på sommaren avhårat skinn. Koltarna i utställningen är sydda av kläde, ett tunt ylletyg. Silverspännen till kolten och andra silverföremål används både till prydnad och för att skydda mot onda makter.

Dräkter

I utställningen visar vi dräkter från nio olika områden i Sverige. I utställningstexten kan man läsa om känslan olika samer har när de bär sin dräkt. Det är inte bara kolten som skiljer sig åt mellan olika områden. Skoband, bälten, mössor, skor, sjalar och barmkläden är också olika. På en karta på väggen, som visar dräkter från hela Sápmi, kan man bl.a. se att kvinnor i de nordliga områdena använder sjal medan man använder barmkläden längre söderut. Tennbroderier och pärlor förekommer heller inte i samma grad i de nordligare områdena som i de sydliga. På vissa ställen har dräkterna influerats av folkdräkter från närliggande områden. Det är inte säkert att man har en Jokkmokksdräkt bara för att man bor i Jokkmokk, utan vilken dräkt man har beror på varifrån ens släkt kommer.

Silver

Samiskt silver är inte tillverkat av samer. Det beställdes däremot av samer och tillverkades av städernas smeder. Ofta lämnade man in ett föremål av horn eller trä och beställde en kopia i silver. Ibland samarbetade man med smeden för att få fram en ny form. Silver gick att använda istället för pengar, det var mer värdebeständigt och därför väldigt populärt. Silverföremål var lätta att ta med sig och lätta att gömma i jorden. En annan bra egenskap med silver var att det ansågs skydda mot onda makter. Många hänger silverföremål på barnens vaggor än idag.

Älven

Sjöar och älvar är viktiga för människor och har varit det genom tiderna. Här kunde man färdas snabbt, fiska, ta vatten till djuren och bygga kvarnar. Förr bodde man alltid i närheten av vattendragen.

Nätfiske

Idag köper vi färdiga nät av nylon i affären. Förr tillverkade man själv sina nät. Det var ett mödosamt och tidsödande arbete som dock gav utdelning. Man använde sig av naturliga material: flöten av näver och sänken av renhorn eller stenar. Kanske gjorde man näten av rötter långt tillbaka i tiden. När material som hampa, lin och bomull gick att få tag på underlättade detta naturligtvis.

Isälvarna

Det finns ungefär 300 glaciärer av olika storlek i Sverige. Isälvarna kommer från glaciärerna och innehåller väldiga mängder slam. Slammet uppstår när isen skrapar och nöter på berggrunden under. En liter isälsvatten kan bära ett gram slam. Så länge det är fart på isälven orkar vattnet bära slammet men så fort älven tappar fart, t.ex. när den når en sjö, så börjar slammet sjunka till botten. Så bildas ett delta. Rapaälven i Jokkmokksfjällen har ett delta som breder ut sig med fem meter varje år. Älven fraktar omkring 185 000 ton slam per år. Hälften av detta kommer under fem sommandagar. När inlandsisen fortfarande låg kvar i Lapplands inland forsade stora isälvar ut mot Bottenviken. Dessa förde med sig stora mängder lera och slam som sjönk till botten när vattenflödet saktade av i tempo.

Avlagringarna är idag bra marker för våra jordbruk. Nu för tiden har älvarna skurit sig djupt ner i sina egna avlagringar och har branta, sluttande kanter.

Båtbyggeri

Förr var man tvungen att tillverka sina egna båtar. I de nordliga lappmarkerna med sina långa, sjöliknande älvar hade man avlånga båtar som man rodde med fören i strömriktningen. Älvarna söder om Luleälven har vildare forsar. Där byggdes kortare båtar som roddes med aktern i strömriktningen, de roddes alltså motströms.

Kraften i älvarna

Människan har i alla tider utnyttjat kraften i älvar och jokkar. Nästan varje by hade en skvaltkvarn där råg och korn maldes till mjöl. Ett fint exemplar på en sådan kvarn finns mitt emot Granudden efter Kvikkjokksvägen.

I början av 1900-talet när det började bli efterfrågan på elektricitet insåg man att älvarna var stora nationalekonomiska resurser. Naturvårdsintressena och bygden fick vika undan. Luleälven började byggas ut 1910 med Porjus kraftstation. I början bar man virke och materiel från Gällivare fem mil bort. 1919, endast tio år efter Stora Sjöfallets nationalpark bildats, började Suorvadammen byggas. Idag finns det femton kraftverk i Luleälven vilket gör den till Sveriges kraftrikaste älv. En tredjedel av landets vattenkraftproduktion kommer från Luleälven. Detta har naturligtvis påverkat miljön oerhört.

Till utställningen finns ett multimedialprogram om älvens historia som tar ca 20 minuter, det rekommenderas.

Nybyggarliv

För ungefär 300 år sen började nybyggen skymta fram här och var i de lappländska skogarna. Det kunde vara samer som kanske förlorat sina renar under en nödvinter, finnar eller svenskar som anlade ett nybygge. Svenska staten trodde att Lappland skulle bli Sveriges kornbod och lockade nybyggare hit genom att lova femton års skattefrihet samt att man skulle slippa militärtjänstgöring. Klimatet var inte alltför gynnsamt för odling så de viktigaste näringarna blev jakt, fiske och boskapsskötsel. Nybyggarlivet krävde stora kunskaper för att man överhuvudtaget skulle överleva. Man skulle kunna jaga fågel och annat vilt, fiska inte bara på sommaren men även under isen, veta vilka myrar som gav rikligt med hö till korna, kunna sköta och använda häst i arbetet, timra hus och ladugård och mycket mer. Det var ett hårt liv där man sällan hade ledig tid.

Nybyggarlivet försvann på 1940-talet då det började finnas arbeten inom vattenkraften, gruvnäringen och skogsbruket. Detta gav en säkrare inkomst och var tryggare för familjen. Flyttningen till samhällena tog fart.

Myren

Myren var den viktigaste naturtypen för fjällbonden. Utan Lapplands alla myrar hade han inte kunnat ha kor eller hästar överhuvudtaget. En fjärdedel av Lapplands skogsland består av myrar. Här slogs hö på sensommaren så att kreaturen hade mat över vintern. Än idag kan man se gamla hässjestänger här och där på myrarna. Om man skulle dra upp dem ser de alldeles färska och nyhuggna ut nertill eftersom myrmarken konserverar dem.

Nybyggarens år

I utställningen kan man följa livet hos en nybyggarfamilj för hundra år sen. Mor och mormor i familjen var samer. Var årstid hade sin sysselsättning.

På sensommaren började slitet med att slå höet på myrarna. Man kunde fara flera mil för att slå hö på en viss myr. Höet hämtade man sedan på vintern med häst. Hade man inte häst fick man dra själv. Ungefär 25 slädlas räckte till en ko under vintern.

Under vintern kunde man dryga ut förråden med isfiske och jakt. Ripsarning gav också extra mat. Även snösparvarna kunde snaras men detta gjorde främst barnen därför att det inte var så mycket kött i dom.

Tjäderjakten under speltiden på våren gav däremot mer mat och var en spännande jakt. Numera är det förbjudet att jaga tjäder på våren. Mot försommaren plockade man ägg ur holkar man satt upp till kniporna.

Det här var bara några av de arbeten man var tvungen att utföra för att klara sig. Utställningen visar mer.

Metodik

Ett museum är en guldgruva både för lärare och elever. Otroliga mängder information och kunskap finns instoppad i en byggnad. Genom museets möjlighet att presentera informationen på ett varierat och mångsidigt sätt är chansen stor att eleverna ska intressera sig för, om inte allt, så i alla fall vissa delar. Genom att skapa ett intresse för något i museet kan man jobba vidare med detta i skolan. Intresse är ju den viktigaste drivkraften för att få eleverna att fortsätta lägga ner arbete på något.

Kan man skapa intresse redan innan besöket på Ájtte är mycket vunnet. De flesta skolelever tycker säkert det är roligt att göra något annat än att sitta i skolbänken, men om de har frågor och funderingar i förväg ger besöket mer. De kanske har läst om samer tidigare och börjat fundera hur man flyttade långa sträckor med sina saker? Hur sydde man sina kläder och hur fick man tag i sytråd? Hur man tillverkade sina nät och hur man jagade innan geväret kom? Hur kunde fjällbonden hitta vinterhö till sina kor när växtligheten är så liten? Kanske kan man få hela klassen att intressera sig för ett område, t.ex. hur man klarade sig förr i tiden. Man kan låta varje elev ha en egen fråga som de ska undersöka i utställningarna. De kan sedan berätta för varandra vad de lärt sig.

Övergripande mål för studiebesöket:

- Ge upplevelser genom olika sinnen.
- Öka intresse och förståelse för hur man levde förr.
- Öka förståelsen för den samiska kulturen och näringarna.
- Öka intresset för historia och samisk kultur.
- Genom upplevelser med olika sinnen skapa ett bestående och levande minne som hjälper att befästa kunskapen.
- Skapa intresse för fjällen och skogslandets ekologi samt växter och djur.

Praktiska förslag för studiebesöket

Museiläraren kan tillsammans med klassläraren hitta fram till ett arbetssätt som passar just er klass. Besöket bör läggas upp olika beroende på barnens ålder, förkunskaper m.m. Oftast är museiläraren inkopplad när det gäller klassbesök. Museiläraren anpassar besöket så att det ska ge mest möjligt. Detta hindrar inte att klassläraren kan arbeta själv med sin klass. Han eller hon kan ha egna idéer om uppläggnen, eller kanske klassen tidigare besökt museet och nu vill göra en fördjupning inom ett område. Det kan hända att eleverna ska göra egna efterforskningar och själva leta efter svar. Då kan museiläraren tillsammans med läraren vara tillgänglig för att rätta eller svara på frågor.

Den här handledningen är gjord just för att läraren ska få större möjlighet att kunna läsa in sig själv före besöket eller som stöd för minnet efter besöket. Det är även en hjälp om man vill guida sin egen klass i utställningarna. Det ska dock nämnas igen att museilärarens arbete bl.a. går ut på att ta hand om skolklasser och vara en resurs som läraren bör utnyttja.

Viktigt är även att tänka på att om eleverna suttit i en buss en längre sträcka behöver de mat eller fika. Vad är det första vi själva tänker på när vi suttit i bil eller buss en längre sträcka och sedan ska arbeta? En avslappnande kopp kaffe och en pratstund skulle väl sitta bra? Det samma gäller barnen.

Lästips

För yngre barn finns häftet *Samer - Lärohäfte för mellanstadiet*. Skolorna kan beställa den från Nordiska Rådet, tel. 08-786 40 00. Häftet är kostnadsfritt.

Några andra nya böcker lämpliga för undervisning från mellanstadium till gymnasieskola är:

Håkansson, Maith. 1993. *Samerna : vårt land heter Sápmi*. Stockholm : Almqvist & Wiksell. ISBN 91-21-13640-8

Kuoljok, Sunna. 1998. *Samernas historia*. Kiruna : Sametinget. ISBN 91-630-7075-8

Andersson, Gösta. 1994. *Sápmi - samiskt perspektiv : en idébok för undervisning*. Stockholm : HLS (Högsk. för lärarutbildning) : Statens skolverk. ISBN 91-7656-335-9

Högstadium och gymnasium:

Kvenangen, Per Guttorm. 1996. *Samernas historia*. Jokkmokk : Sameskolstyr. ISBN 91-7716-052-5. Kan beställas av Sameskolstyrelsen, tel. 0971-442 00.

Ruong, Israel. 1982. *Samerna i historien och nutiden*. 4., helt omarb. uppl.. Stockholm : Bonnier fakta. ISBN 91-34-50051-0

Kuoljok, Sunna & Utsi, John-Erling. 1993. *Samerna : solens och vindens folk*. Jokkmokk : Ájtte. ISBN 91-87636-09-3
Kan beställas av Ájtte, tel. 0971-170 17.

Ryd, Yngve & Ryd, Lilian. 1989. *Nybyggarliv : om nybyggarlivet i Lule lappmark kring sekelskiftet 1900*. Jokkmokk : Ájtte. ISBN 91-87636-02-6
Kan beställas av Ájtte, tel 0971-170 17. Till denna bok finns även en studiehhandledning med tips på arbetsuppgifter som t.ex. hur man gör torrkött, hur man kärnar smör eller gör ost, hur man snarar ripa eller gör en hermelinfälla och mycket mer.

Fakta om samer

Historik

När inlandsisen började dra sig tillbaka för 10 000 år sedan kunde människor sprida sig över norra Skandinavien. Under tusentals år har människorna här levt som fiskare, jägare och samlare. Den tidens människor har inte lämnat så många spår efter sig, det vi kan hitta är lämningar efter eldstäder, fångstgropar, bostadsgrunder, pilspetsar, stenverktyg, skrapor, stenavslag och keramik.

I nuvarande Sápmi har arkeologer hittat över 3 500 år gammal asbestblandad keramik som är helt olik den sydiskandinaviska keramiken från samma tid, både till form och ornering. I Alta i Nordnorge finns Nordeuropas största samling av hållristningar. De är lämningar efter ett jakt- och fiskefolk. De berättar om jakt, ritualer och förhållanden människor emellan. Djurbilderna visar ren, älg, björn och en del mindre djur, som fåglar och fiskar. Även båtar, fångstredskap och skidor har avbildats.

Fram till 1600-talet var samerna i första hand ett jakt- och fångstfolk. Jakten på vildren och älg var särskilt viktig för att få mat och kläder. Men man hade även tama renar som drag- och lastdjur. Tama vajor (honrenar) användes som lockdjur vid vildrensjakten. På 1600-talet började samerna utöka sina små renflokar, hela hjordar tämjdes och man började flytta med dem under året. Samerna blev renskötande nomader.

Det samiska samhället var tidigare organiserat i lokala sammanslutningar, sijddor. Varje sijdda rådde över ett speciellt område. Sijddan bestod av ett antal familjer som ofta var släkt, de utnyttjade gemensamt vattnet och marken. Till sijddans vinterboplats kom handelsmän för att byta verktyg, husgeråd och smycken mot pälsverk, kött och fisk. Redan på 800-talet finns beskrivet hur samerna betalade skatt. Under medeltiden hade staterna i Norden upptäckt rikedomarna i Sápmi. Skatten man tog av samerna hade ett mycket högt värde jämfört med vad bönderna vid Bottenvikskusten betalade. På den här tiden var gränserna mellan länderna inte riktigt klara och det kunde leda till att en del samer fick betala skatt till flera stater. Skatten bestod av pälsverk, fisk, kött och renskinnskläder.

Missionen

Under medeltiden fick även kyrkan upp ögonen för det ”hedniska” folket i norr. Genom att kristna samerna gjorde man dem till rikets undersåtar och kunde hävda territoriet. På 1600-talet grundlades kyrkplatser, dit samerna var tvungna att komma och präster sändes norrut för att missionera. Den gamla samiska religionen fördömdes. Nåjderna (samernas religiösa ledare) förföljdes och trummorna brändes. Den kristna missionen var stark och framgångsrik. Med tiden blev samerna mycket kyrksamma.

Rennäringen

Vi vet, från tidiga skriftliga källor, att samerna redan på 800-talet hade utvecklat en jaktteknik på vildren, där man använde tama ”lockrenar”. Renen användes också tidigt som drag- och lastdjur. På 1500-talet började samerna utöka sina små renflokar. Man tämjde hela hjordar och började flytta med dem under året. Samerna blev renskötande nomader. Sommartid vistades fjällsamerna på fjället eller vid Atlantkusten, vintertid i barrskogen ända ner till Bottenviken. Skogssamerna flyttade inom ett mer begränsat område i barrskogen. Trots att förhållandena för människan förändrats en hel del under 1900-talet måste man fortfarande anpassa sig till renens årscykel.

Idag

Samerna är ett folk i fyra länder: Sverige, Norge, Finland och Ryssland. Det finns ca 70 000 samer. De flesta bor i Norge, 40 000. I Sverige bor 20 000, i Finland 6000 och i Ryssland 3000. Av Sveriges omkring 20 000 samer är ungefär 2 500 verksamma inom rennäringen. Det område vi bor i kallar vi Sápmi, Sameland. Sedan 1986 har vi en egen flagga och en egen nationalsång. Inte förrän på 1900-talet har samerna organiserat sig för att arbeta med samiska frågor. 1993 bildades sametinget som är rådgivande till Sveriges riksdag. Bildandet av sametinget är ett stort steg på vägen mot samiskt självstyre i frågor som rör samerna.

Språket

Samiskan är ett finskt-ugriskt språk. Språket kan grovt delas upp i tre grupper: östsamiska, centralsamiska och sydsamiska. Inom huvudgrupperna finns det nio olika dialekter. Språken har många ord som beskriver vädret, naturen, snön, renen och andra djur som lever i Sápmi.

Rennäringen

Rennäringen är på sitt sätt tämligen unik som areell näring. Den styrs av miljöfaktorer som väderlek och temperatur, betestillgång och naturliga störningar. Det är i princip bara den egna arbetsinsatsen som kan kontrolleras. De allt större anspråken på tillgång till jakt- och fiskemarker i fjällområdet i kombination med ökad skotertrafik och turism har inneburit att rennäringen inte heller har någon kontroll över mänskliga störningar. Den fria upplåtelsen av jakt- och fiske i fjällområdet sker helt utanför rennäringens kontroll och det samma gäller övriga rekreationsaktiviteter. I Sverige finns det, enligt den årliga renräkningen, ungefär 280 000 renar. Antalet renar i Sverige varierar mellan goda och dåliga betesår. Man brukar räkna med att ungefär 3000 av Sveriges ca 20 000 samer är verksamma inom rennäringen.

Renen

Renen är väl rustad för kyla och djup snö. Pälsen är tät, hårstråna krusiga och luftfyllda. De breda klövarna bär upp renen i snön. Med klövarna gräver sig renen genom snön till maten, renlaven. Renen kan lukta sig fram till laven under ett tjockt snötäcke. På sommaren betar renen gräsväxter på större myrområden, uppe i högfjällen eller på Atlantkustens öar och uddar. Renen är det enda hjortdjur där båda könen bär horn. Varje år faller renarna sina horn och nya växer ut. Sarvarna (hanrenarna) har de största hornen. De är utvuxna till brunsten i september-oktober. Stora horn ger status i flocken. En sarv kan samla 25-30 vajor (honrenar) som han vaktar. Efter brunsten faller sarvarna sina horn, medan vajorna behåller sina till våren. Under vintern kan de dräktiga vajorna därför jaga undan sarvarna från de bästa betesplatserna. I maj söker sig vajorna till fjälls för att kalva. Kalven följer vajan under sitt första år, tills vajan får en ny kalv. Sommartid lägger renarna på ett rejält hull för att klara vintern. Renägaren slaktar sarvarna i september när de är kraftiga inför brunsten. En del sarvar kastrerar man för att slakta senare. De deltar då inte i brunstkampen och behåller sin vikt. Man kastrerar även sarvar då man vill ha en ledarren eller ett dragdjur. Hanrenarna kan nå en vikt av 100 - 150 kg medan vajorna kan väga 60 - 90 kg. Kalvar väger vanligtvis 30 - 50 kg på senhösten.

Samisk slöjd

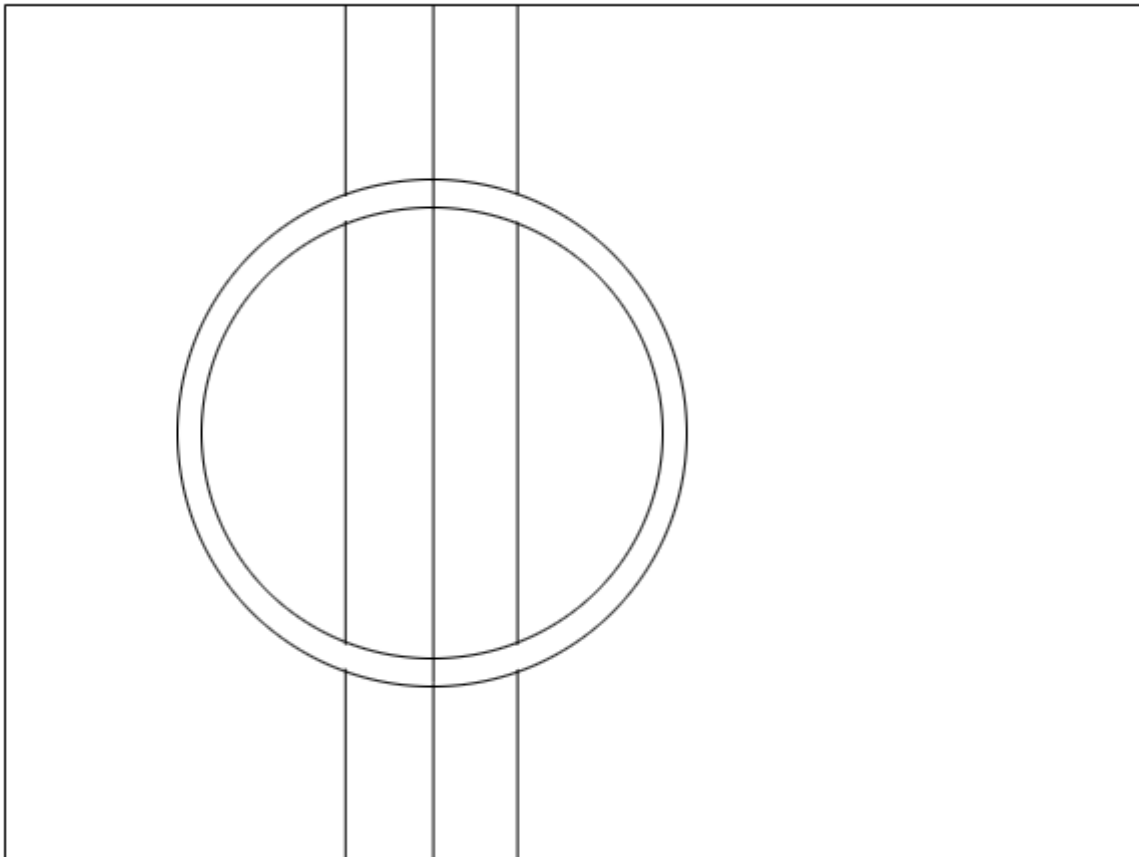
De samiska bruksföremålen är anpassade till ett liv där flyttning mellan fångstplatser och boplatser var en viktig del av tillvaron. Föremålen är lätta, hållbara, ändamålsenliga, men också vackra och estetiskt tilltalande. Ornamentik och form har en tydlig ortskaraktär beroende på impulser utifrån och lokal anpassning. För en kännare är det lätt att avgöra från vilket område en samisk kniv, kosa eller textil har sitt ursprung.

Traditionellt är det männen som slöjdat i trä och horn. Björkträ är ett lätt och starkt material som inte ger smak på mat. Av utväxter på björken, s.k. vrilar, görs skålar, mjölkstavor, kosor och smöraskar. Trä används även till skidor, ackjor och båtar. Renhorn är ett hårt och slitstarkt material. Det används bl a till kastöglor, vävskedar, knivar och skedar. Horn- och träföremålen dekorerar med ornamentik, som ristats med kniv in i hornen. Sedan kan ristningarna fyllas med en smet av krossad bark från alrot.

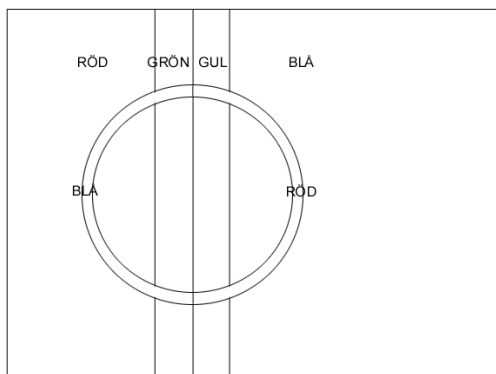
Skin- och rotslöjd är traditionellt kvinnornas syssla. Förr togs allt från renen tillvara. Det som inte blev mat kunde användas till annat. Renens päls är mycket varm och användes till vinterkläder och skor. Man använde skinnen både med och utan hår. Det avhårade skinnen användes till sommarkläder och -skor, förvaringspåsar och säckar av olika slag, selar och tömmar. Av senorna gjordes sytråd. Idag tillverkas även föremål för nutidens behov som handväskor och klockarmband. Skinnföremålen kan dekorerar med sömmar, tenntrådsbroderier, pärlor, kläde och mässingsringar. Av renens senor blir det en utmärkt tråd som är speciellt bra för skor. När det är fuktigt ute sväller sentråden och tätar skorna i sömmarna. Sentråd görs av senor som tvinnas ihop till en lång tråd. Till rotslöjd har samerna använt björk- och granrötter. Ur marken grävdes rötter upp och skrapades rena från bark. Sedan kunde de förvaras torra tills de skulle användas, då man lade dem i vatten, så de blev mjuka och smidiga. Björkrötter användes främst till förvaringskorgar, saltflaskor och ostkorgar. Av björken kan man få tunna och fina rötter. Av granrötterna, som var grövre, gjorde man rep som användes vid not- och nätfiske. En annan av kvinnornas uppgifter är att tillverka dräkterna inom familjen och att väva eller fläta band till bälten eller för att linda runt skoskaften. Band behövdes till allt möjligt annat i det nomadiserande livet, t.ex. som bär- och knytband i säckar och påsar. På bandmönstret till den samiska vaggan kan man utläsa om barnet i vaggan är en pojke eller flicka. Mönstren på banden är också olika för olika geografiska områden och beroende på vem som skall bära det. Slöjden har en stor betydelse för samerna som identitetssymbol.

Färglägg flaggan!

Färglägg flaggan och klipp ut den.

Den samiska flaggan blev godkänd på samekonferensen i Åre 1986 och förenar samer i Norge, Sverige, Finland och Ryssland. Den är designad av den norska konstnärinnan Astrid Båhl. Det blå i cirkeln symboliserar månen och det röda solen. Färgerna är annars de som brukas i kolten, samedräkten.

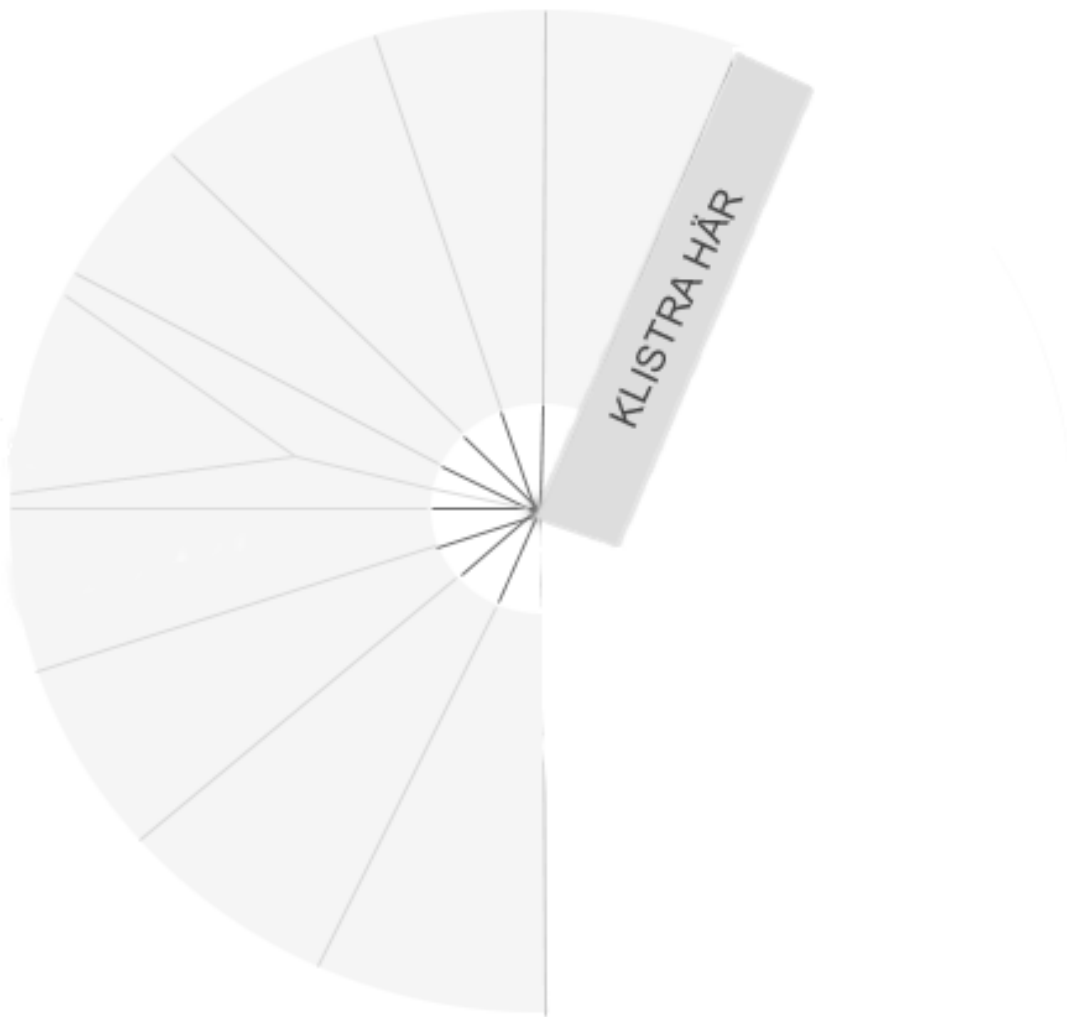
Ta reda på

1. Hur många samer finns det?
2. I vilka länder finns det samer och vad kallas området de bor i?
3. Ge exempel på minst tre andra urbefolkningar än samerna. Vilka länder kommer de ifrån?
4. Vilket djur har varit och är det viktigaste för många samer? Varför?
5. Vad kallas hondjuret, handjuret och ett kastrerat handjur hos dessa djur?
6. Vad kallas folk som flyttar mellan olika bosättningar under året, som samerna gör?
7. Varför flyttar man på det sättet?
8. Hur har samerna bott under tiden de varit på flytt?
9. Vad kallas en pulka som en ren kan dra på snön?
10. Vad kallades samernas religiösa ledare förr och vad hade han till sin hjälp när han skulle komma i kontakt med andra världar?
11. Vad kallas den samiska dräkten?
12. Vad kallas det samiska sättet att sjunga?

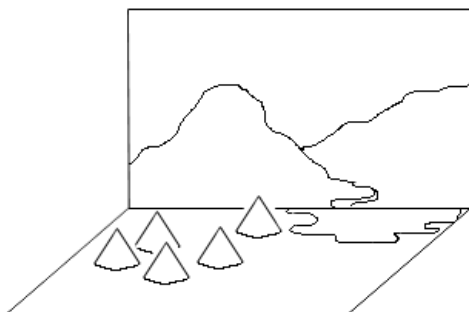
...om du har tid gör du även dessa uppgifter

13. Vilka grupper av det samiska språket finns det i Sverige?
14. Rita en karta över området i fråga 2.
15. Det finns speciella sameskolor i Sverige. Var finns skolorna? Försök hitta hur många elever skolorna har och vad som är speciellt med dem.
16. Vad kallas Lapplands världsarv där bl a nationalparkerna Sarek, Muddus och Stora Sjöfallet ligger?
17. Vilka frågor diskuteras ofta i media: TV, radio och tidningar som rör samer?
18. Älgen, ripan, rödingen och siken är andra djur som är viktiga för samerna. Välj ett av djuren som du tar reda på mer om.

Tältkåta

1. Färglägg den ljusgråa ytan i vilken färg du vill, dörren kan gärna vara en annan färg.
2. Klipp runt ytterkanten.
3. Sätt lim på den mörkare gråa ytan.
Drag ihop kanterna mot varandra så din färglagda yta täcker limmet, sedan är din tältkåta färdig!

Nu kan ni ställa upp tältkåtorna bredvid varandra, gärna i ett fjälllandskap med en renhage i närheten.

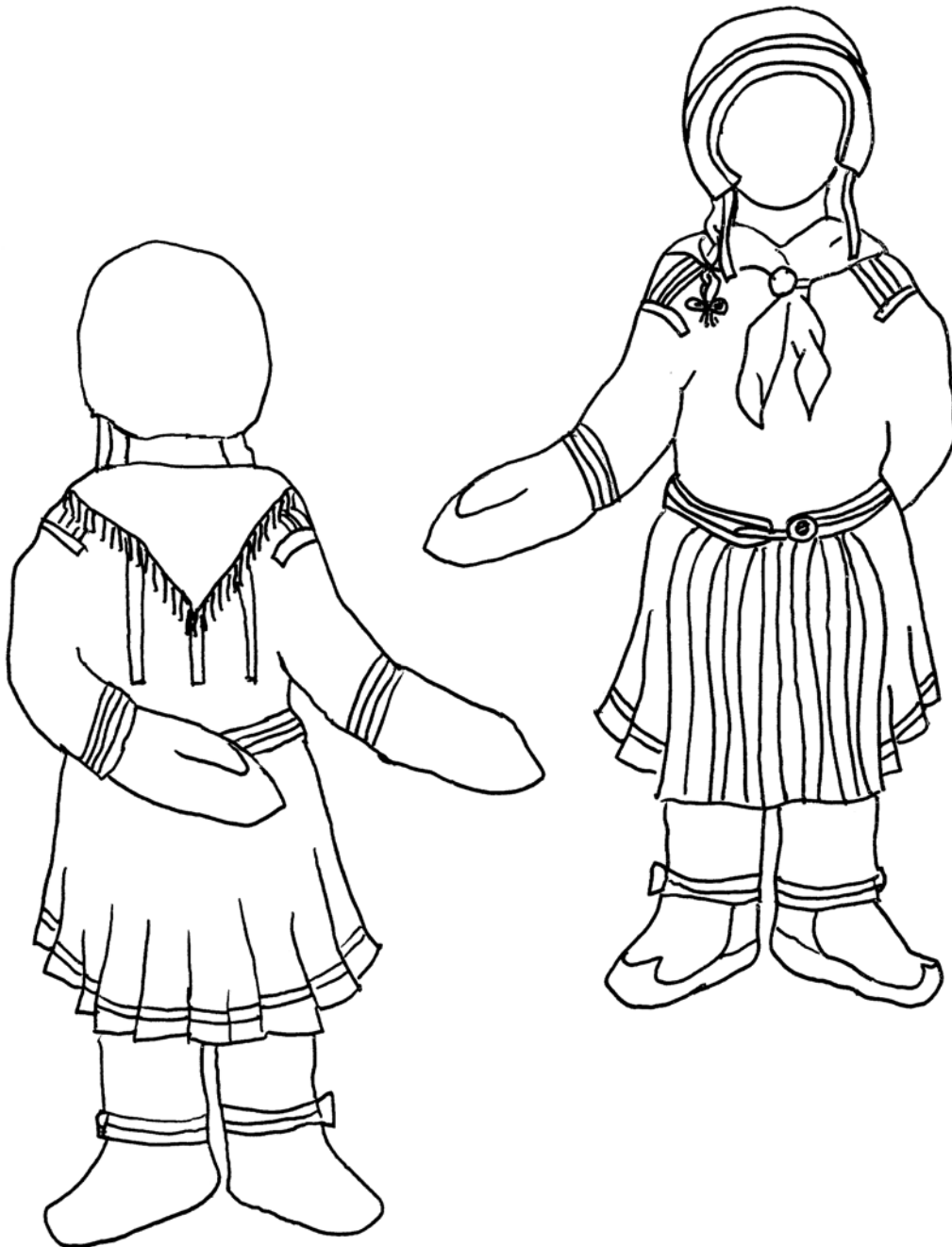
Matematikuppgift, tältkåta

Du behöver penna, passare, linjal, gradskiva, färgpennor och sax.

1. Rita en cirkel med diametern 15 cm.
2. Rita en liten cirkel i mitten på den stora med diametern 3 cm.
3. Dela cirklarna i 16 lika stora "tårtbitar".
4. Klipp bort 6,5 tårtbitar (och kasta bort dem).
5. Märk ut två punkter på ytterkanten (1 och 2), de ska ligga på 2 cm avstånd från varandra mellan två streck.
6. Märk ut en punkt på ytterkanten (3) mellan de två punkterna.
7. Märk ut en punkt som ligger 3,5 cm in mot cirkelns mitt från din senaste punkt (4).
8. Dra streck mellan punkterna 1 och 4.
9. Dra streck mellan punkterna 2 och 4.
10. Färglägg den lilla trekanten i en färg, resterande i en annan färg, lämna den mindre cirkeln ofärgad.
11. Sätt lim på den halva "tårtbiten" och tryck ihop med motsatt kant så att den limmade biten överlappas.

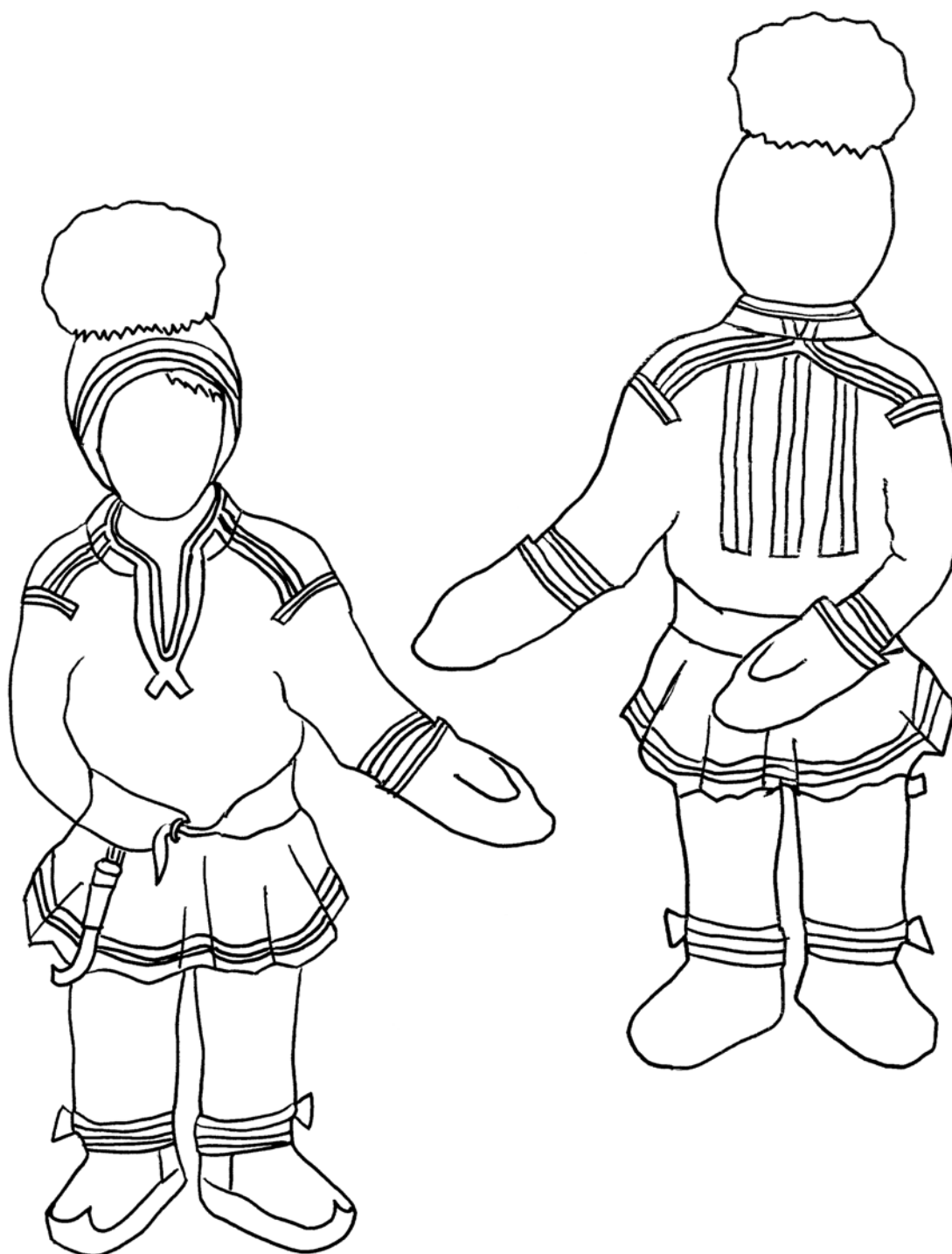
Pappersdocka, flicka i Karesuandokolt

1. Färglägg dockan. Mössan och färgen på koltan brukar vara blå.
Banden gult, rött och grönt.
Halsduken röd.
Vantar och skor bruna.
Förklädet i flera färger.
2. Rita ett ansikte.
3. Klipp ut dockan.
4. Klistra ihop delarna med ett snöre emellan längst uppe vid huvudet.
5. Häng upp!

Pappersdocka, pojke i Karesuandokolt

1. Färglägg dockan. Mössan och grundfärgen på koltan brukar vara blå.
Tofsen på mössan röd.
Banden gult, rött och grönt.
Vantar, skor och bälte bruna.
2. Rita ett ansikte.
3. Klipp ut dockan.
4. Klistra ihop delarna med ett snöre emellan längst uppe vid huvudet.
5. Häng upp!

Berättelsen om barnen som Stállo förde bort

En gång hade några samebarn utan lov tagit en båt vid stranden av en sjö för att ro ut på sjön. Barnen hade roligt i båten och skrattade och stegade av hjärtans lust. En *stállo* som vandrade i närheten av sjön, fick höra barnens skratt. Han gick ned till stranden och ropade till barnen att om de rodde båten i land, så skulle han berätta en rolig historia för dem. De skulle dessutom få leksaker. Stállo sa att han var en god *áddjá*, farfar, som ville dem väl.

Den äldsta pojken som rodde båten, såg genast att det inte var en *áddjá* av hans eget folk som talade till dem, han förstod att den måste vara en *stállo*. Pojken var nyfiken på hur en *stállo* såg ut och förde därför båten närmare stranden. Då Stállo såg att pojken inte tänkte ro båten ända intill stranden för att komma iland, hoppade han själv i vattnet, vadade ut till båten och drog den iland. Sedan lyfte han upp båten med barnen på sina axlar och begav sig inåt skogen.

Den äldsta pojken förstod att de hade kommit i Stállos våld. Först tänkte han hoppa ur båten och rädda sig genom att fly därifrån. Men han hörde hur de andra barnen skrattade och tyckte att det var roligt att bli burna i båten, och han insåg att de inte begrep vilken fara de befann sig i. Pojken beslöt sig för att stanna i båten och försöka komma på ett annat sätt att rädda dem allihop från Stállo.

Pojken hade hört, att man kunde lura Stállo och bestämde sig för att göra ett försök. Han viskade till de andra barnen att det skulle bli farligt om de stannade kvar i båten och han bad dem att de skulle vara tysta medan han talade med Stállo. Sedan höjde han rösten och sa till jätten i bedjande ton:

-*Áddjá, áddjá*, jag har hört talas om att du är snäll mot barn och att du gör dem till viljes när de ber dig om något. Vi tycker att det är så roligt när du bär båten. Och ännu roligare blir det om du bär båten under en böjd björk.

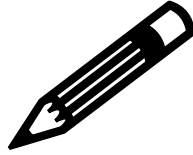
-Nåja, svarade Stállo, eftersom ni är så snälla och kallar mig för *áddjá*, så ska jag bära båten under en böjd björk. Men då får ni akta era huvuden för björken, så att den inte skadar er.

Stállo fick syn på en böjd björkstam och gick dit med båten. Pojken viskade nu till sina kamrater, att när Stállo förde båten under trädet, så skulle de klamra sig fast i det. Men det minsta av barnen klarade inte av att klamra sig fast vid björkstammen utan blev kvar i båten. Men han förrådde inte sina kamrater.

När Stállo kom till sitt viste med båten och fick se att han endast hade en liten pojke kvar förstod han att han hade blivit lurad till att bära båten under den böjda björken. Men han tröstade både sig själv och sin kärring Luhták med, att de åtminstone hade en god munsbitt kvar. Stállo gav så den lille pojken en kniv och befallde honom att skära till ett björkspett. Han tänkte nämligen sätta pojken på spettet och steka honom över elden. Sedan pojken blivit stekt åt Stállo och Luhták upp honom med god aptit.

Bearbetat ur Åhrén, Jonas. 1963. *En same berättar*. Östersund.

Uppgifter till besöket Mellan- och högstadiet

Eldscenen

1. Vem är mannen med den röda mössan och vilka uppgifter hade han?
2. Varför hade man skinn från räv och andra djur med sig till detta möte?

Tidens gång

1. När blev Sverige fritt från inlandsisen?
2. Hur levde människorna här uppe under tusentals år, med början för 6000-7000 år sedan?

På väg

1. På väggarna finns det hållristningar. Rita av en och berätta vad du tror den föreställer.
2. Sitt ner och lyssna till berättelserna. Vad berättar de om?

Trumtid

1. Vad är det för en klippa i utställningen? Varför ligger det ben och annat där?
2. Till vad använde man trumman med alla tecken?
3. Hur kommer det sig att vi kan hitta björngravar än idag?

Att reda sig

1. Vilka delar av björken använder man och till vad?
2. Vad heter det när man låter en härk bära något på ryggen? Hur mycket kunde man lasta på en härk?
3. Vad kan man tillverka av renens horn? Räkna upp minst tre saker.

Dräkt och silver

1. Vad kallas den samiska dräkten?
2. Varför har samer tyckt att silver varit så bra att ha?

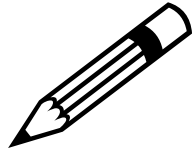
Älven

1. Varför tror du att människan valde att bosätta sig nära vatten?
2. Hur många fiskar finns det i utställningen? Namnge minst fem fiskar.
3. Känn med handen i de tygklädda hålen. Vad finns i...?
den gula: den röda:
den gröna: den blå:

Nybyggjarliv

1. När på året snarade man ripa?
2. Hur tvättade man kläder på vintern?
3. Hur byggde man husen?

Uppgifter till besöket Gymnasiet

Eldscenen

1. Vem är mannen med den röda mössan och vad hade han för uppgift?
2. Hur tror du förhållandet var mellan dessa människor?

Tidens gång

1. Vad berättar ”Tidens gång”?
2. Nämn några fler folkslag som lever av och med renen.

På väg

1. Under vilken årstid var det lättast att färdas förr?
2. Hur kunde en färd mellan Luleå och Kvikkjokk se ut innan det fanns bilväg?
3. När blev inlandsbanan klar?
4. Sitt ner och lyssna till berättelserna. Vad berättar de om?

Trumtid

1. Till vad använder man trumman med alla tecken?
2. Vilka uppgifter hade nåjden?
3. Varför begravde man björnar?
4. Berätta om offerplatsen som du kan se i utställningen.

Att reda sig

1. Utställningen handlar om 1940-tal och tidigare. Vad var det man använde från naturen och vad var det man var tvungen att köpa från andra?
2. Vilka delar av björken använder man? Ge exempel till vad.
3. Vad tog man vara på från renen förr? Vad tar man vara på idag?
4. Hur kunde man förvara mat förr? Ge exempel på olika konserveringsmetoder.
5. Leta rätt på ordet i utställningen och skriv den svenska motsvarigheten.

Náhppe=

Nijbbe=

Boassjo=

Nállogoahte=

Dräkt och silver

1. Vad kallas den samiska dräkten?
2. Vad kan den samiska dräkten berätta om den som bär den?
3. Varför har silver ansetts vara så bra att äga?

Älven

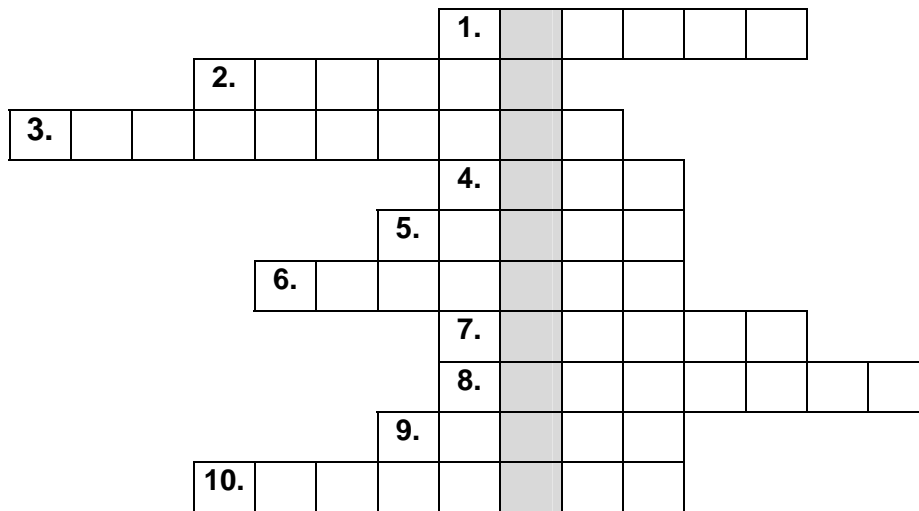
1. Varför valde människor förr att bosätta sig nära vatten?
Var väljer människor att bo idag?
Vad är det för skillnad på valet av boplats förr och nu?
2. Vilka älvar är oregerade? Nämn tre stora.
3. Vad använde man en skvaltkvarn till?
4. Hur kan stenåldersfynd efter människor se ut?

Nybyggarliv

1. Vad var en nybyggare och vilka blev nybyggare?
2. Hur levde en nomad till skillnad från en nybyggare?
3. Hur är bodan byggd? Vilka redskap behöver man för att bygga en sådan?

Korsord Ájtte

Lös korsordet så får du veta det svenska ordet för Ájtte.

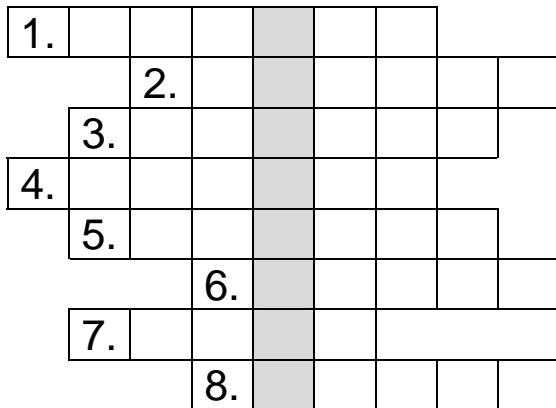

1. Kallas bergen här uppe i norr.
2. Kan man ha i skorna i stället för strumpor.
3. Kallades de människor som började med jordbruk här i trakterna på 1700-talet.
4. Hondjuret heter vaja bland dessa djur.
5. Så kallades samernas religiösa ledare förr.
6. En stor skogsfågel som spelar på våren.
7. Sveriges ursprungsbefolkning.
8. Under 1500-talet hade en sådan man rätt att ta upp skatt bland samerna.
9. Så kallas den samiska dräkten.
10. Folk som flyttar omkring.

Vad betyder Ájtte? _____

Korsord Att reda sig

Ledordet är en sak som man kunde använda som blöja förr i tiden och som faktiskt suger upp mer vätska än dagens moderna blöjor.

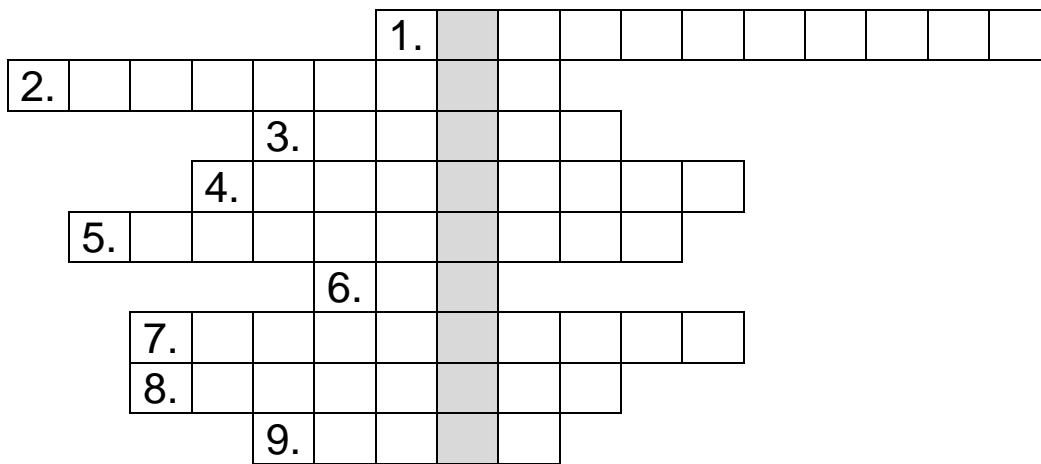

1. Kallas det när man sätter en grej på renens rygg för att den ska kunna bära saker.
2. En knapp av detta material sätts ofta på vaggan för att skydda barnet mot onda makter.
3. Från björken kommer detta som kan användas till att göra ostkorgar.
4. I den här magen kan man torka blod.
5. Heter fjällängsyra på samiska.
6. Kan man ha i skorna i stället för strumpor.
7. Kan tillverkas av en vril.
8. Så heter en pulka som dras av en ren.

Vad användes som blöja? _____

Korsord På Väg

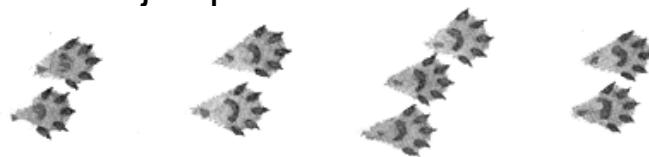
Med en sådan är det ganska lätt att ta sig fram på vintern.

1. Med vad drog man flottningstimret över sjöar?
2. På dessa gick man innan det fanns vägar. De bildas där många människor trampar.
3. Detta djur har lämnat de största spårstämplarna i den här utställningen. Djuret är stort, brunt och lurvigt.
4. En fågel som flyttar till Afrika på vintern. Fågeln lever på myrmarker och kan spärra upp en stor krage när den ska göra sig tjugig.
5. Silvertärnan flyttar till sydpolen på vintern. Vad heter sydpolen med ett annat ord?
6. Vilket djurspår? Det är ett djur som liknar katten.

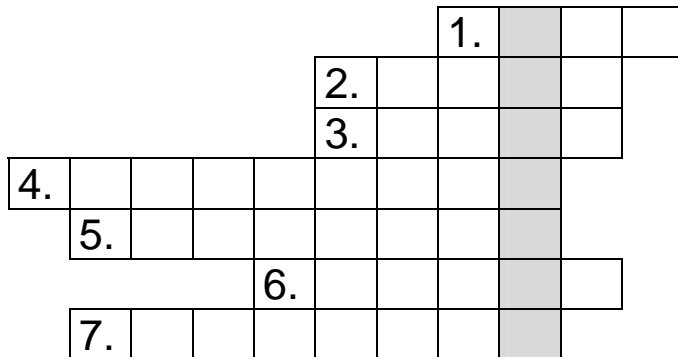
7. Vad kallades det när man fraktade timret i älvarna förr i tiden?
8. Denna årstid använde man ackja när man flyttade.
9. Vilket djurspår? Det är ett brunt rovdjur.

Vad blev ordet? _____

Korsord Trumtid

Detta djur har setts som gudarnas sändebud på jorden, lös korsordet så får du reda på vilket djur det är.

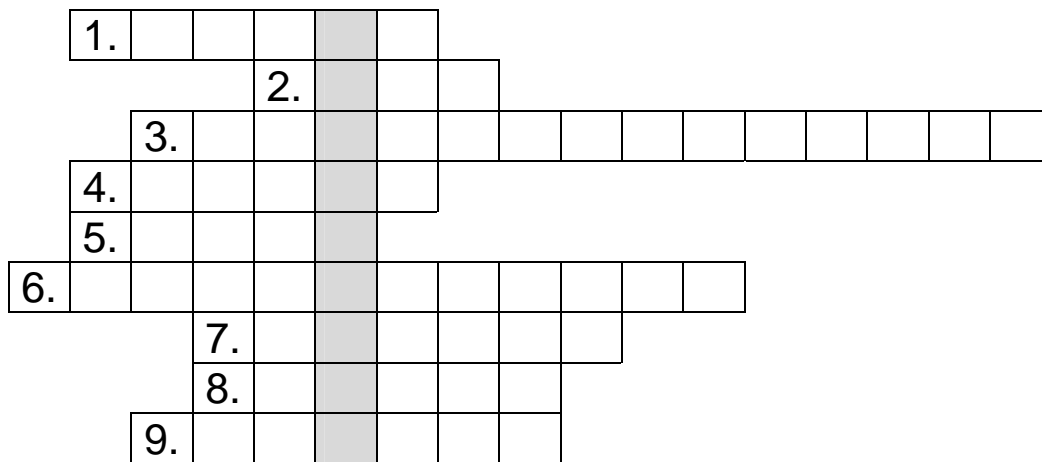

1. Vid klippan i utställningen finns det många kluvna sådana här.
2. Vad kallades samernas religiösa ledare?
3. Åt man ibland när en kvinna fött barn på 1700-talet.
4. Så kallades flickans man, som hennes bröder ogillade, i myten från 1700-talet som du kan läsa i utställningen.
5. För att få kontakt med gudarna använde den religiösa ledaren sig av detta redskap.
6. Gav man för att hålla gudarna på gott humör.
7. Kallades det när kristendomen spred sin lära.

Vilket är djuret? _____

Korsord Älven

Ledordet är en sak som älvens fiskar äter mycket av.

1. Vanlig sysselsättning vid älven som gav mat.
2. Kan förr ha tillverkats av rötter, nu tillverkas det av nylonlina.
3. Ungefär 1 av 2000 kan ha en vacker pärla.
4. Bildas det där en isälv når en sjö och slammet sjunker till botten.
5. Kallas slammet i en isälv.
6. En sådan kvarn kunde användas till att mala mjöl.
7. Har man byggt för att utvinna elkraft ur älvarna.
8. En av älvens fiskar, lax-.....
9. Ett djur som bygger sin hydda i älven.

Vad blev ordet? _____

Efterarbete: Frågor att arbeta med efter besöket

Gamla hallen och Tidens gång

1. Du har varit och besökt Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum. Vad betyder Ájtte?
2. Varför tror du museet är döpt till Ájtte?
3. Varför har man museer?
4. Vad kommer du bäst ihåg från besöket?
5. Varför är tältkåtan en så bra bostad?
6. Vad var en birkarl och vad gjorde han?
7. Hur har människorna levt här sedan inlandsisen smälte?

På väg

8. På vilket sätt fraktade man saker innan det fanns vägar?
9. Hur är djuren som lever så här långt norrut anpassade för att klara sig vintertid?

Trumtid

10. Vad gjorde en nåjd?
11. Vad hade nåjden för redskap?
12. Vilket djur var heligt hos samerna? Vad gjorde man efter att ha ätit det?
13. Vem var Stallo?

Att reda sig

14. Nämn några saker man kan använda björken till.
15. Vad kan man använda i skorna istället för strumpor?
16. Vad är en rajd?
17. Var sitter bällingarna på renen och vad brukar man sy av dem?
18. Vad brukade man lägga småbarnen i så att de låg tryggt och säkert?

Dräkt och silver

19. Vad kallas den samiska dräkten?
20. Vad berättar dräkten om den som bär den?
21. Vad använde samerna silver till?
22. Vem tillverkade silverföremålen och hur visste tillverkaren hur de skulle se ut?
23. Kommer du ihåg något speciellt silverföremål och hur såg det ut?

Älven

24. Varför tror du att människor valde att bosätta sig nära ett vattendrag förr i tiden?
25. Vad kommer du ihåg om flodpärlmusslan?
26. Vad är en isälv?
27. Hur har människorna utnyttjat älvens kraft förr och hur utnyttjar man den idag?

Nybyggarliv

28. Vad var en nybyggare och vad levde han av?
29. Varför ville folk bli nybyggare?
30. Hur såg nybyggarnas liv ut på våren?
31. Hur såg nybyggarnas liv ut på sommaren?
32. Hur såg nybyggarnas liv ut på hösten?
33. Hur såg nybyggarnas liv ut på vintern?

Gahkku, glödkaka

När man bodde i tältkåta var det vanligt att man bakade bröd varenda dag. Ingredienserna håller sig färska länge, åtminstone om man använder vatten som degvätska. Man var tvungen att ta med sig mycket mjöl och annat när man flyttade upp till fjälls på våren, för att det skulle räcka ända till hösten.

Först av allt måste ni ha en gjort upp en eld. Medan ni väntar på att det ska bli riktigt bra glöd gör ni degen i en bunke och låter den jäsa.

Recept: 10 stora kakor, storlek som en stekpanna

7 dl mjölk eller vatten (eller blandat)
1 dl olja/flytande margarin
1 påse torrjäst
1 dl sirap
1 tsk salt
1 dl rågsikt
vetemjöl

Värm vätskan och oljan till 37°C och slå i jästen. Blanda och rör i sirap, salt och rågsikt. Rör i vetemjöl till en lagom fast deg (som en buldeg). Rör 5-10 minuter. Jäs ca 40 minuter i bunken under duk. Dela degen i tio lika stora delar och kavla ut kakorna på en mjölad träplatta. Nagga (picka hål i kakan med en gaffel) och grädda i het gjutjärnsanna. Ät och njut.

Frågesport

1. Vad kallades en sådan som hade rätt att ta upp skatt bland samer på 1500-talet?
 1. Björnman
 - X. Pengamåg
 2. Birkarl

2. Vad fick samerna betala skatten med på den tiden?
 1. Tyger
 - X. Skinn
 2. Järnmalm

3. Området Sápmi (sameland) sträcker sig över Sverige, Norge, Finland och...
 1. Ryssland
 - X. Island
 2. Danmark

4. Om du vill hälsa på någon på samiska, vad säger du då?
 1. Beana [bääna]
 - X. Buoris [bååris]
 2. Biejvvi [bäivi]

5. Ungefär hur många samer finns det i Sverige?
 1. 50 000
 - X. 20 000
 2. 5 000

6. Ungefär hur många procent av de svenska samerna är renskötare?
 1. 90%
 - X. 40%
 2. 10%

7. I vilket av följande länder bor det flest samer?
 1. Ryssland
 - X. Sverige
 2. Norge

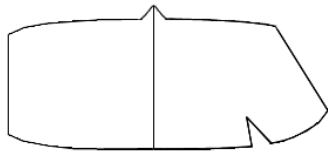
8. Vilket djur ansåg samerna vara ett heligt djur?
 1. Björnen
 - X. Järven
 2. Örnen

9. Vilket instrument använde nåjden för att försätta sig i trance?
 1. Flöjt
 - X. Trumma
 2. Näverlur

Märk en renkalv

Under sommaren samlar man ihop renarna för att märka kalvarna. Varje renägare har ett eget märke som man skär in i kalvens öron. För att pröva på hur det känns att skära i ett kalvöra, eller öva sig på sitt renmärke, kan man skära i golvmatta. Hör med en golvläggare om ni kan få bitar som blivit över!

Så här kan ett renmärke se ut:

Ritning av renmärke.

Ren sedd bakifrån märkt med renmärket ovan.

Nibben

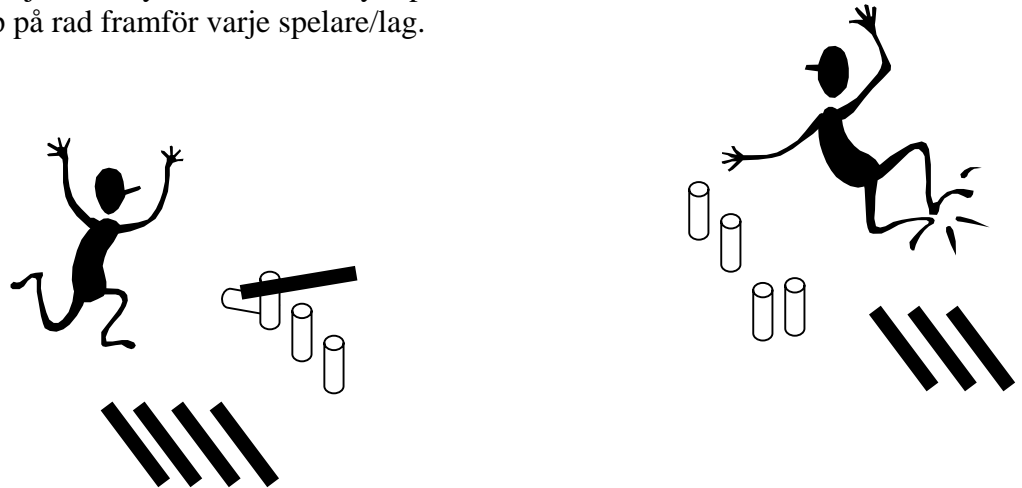
Det här är ett spel som kan spelas på t ex kalvmärkningar, medan man väntar på att renarna ska samlas i hagen.

Man är två lag eller två spelare

Man står på varsin sida om en plan.

Varje spelare/lag börjar med fyra vedträn och fyra pinnar.

Vedträna ställs upp på rad framför varje spelare/lag.

Nu gäller det att få alla vedträn över på sin sida. Det går till så här:

Lag 1 börjar kasta fyra kastpinnar mot lag 2:s vedträn. Man ska försöka få lag 2:s vedträn att falla omkull. När lag 1 kastat sina fyra pinnar ska lag 2 ta de vedträn som fallit omkull och kasta dem mot lag 1:s sida. Lag 1 ställer upp dessa vedträn där de landar. Nu är det lag 2:s tur att kasta pinnar. Nu har de åtta stycken, eftersom de fått över lag 1:s pinnar. De ska nu försöka träffa lag 1:s vedträn.

Så fortsätter det tills ett av lagen har alla vedträn uppställda på sin sida. Det laget har vunnit. (Det kan ta väldigt lång tid. Om man ledsnar kan man bestämma att de vedträn man träffar får man behålla som pant. Den som har flest vedträn i pant, när det sista vedträet träffats vinner då.)

FACIT

Ta reda på

19. Ca 70 000.
20. Sverige, Norge, Finland och Ryssland. Området kallas för Sápmi.
21. Ex. Inuiter – Grönland, Indianer – Amerika, Maorier – Nya Zeeland
22. Renen.
23. Vaja, sarv och härk.
24. Nomader.
25. Renen söker nya betesmarker och rör sig över stora områden.
26. I tältkåta som var lätt att ta med sig vid flytten.
27. Ackja.
28. Nåjd. Spåtrumma.
29. Kolt.
30. Jojk.

...extrauppgifter

31. Nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska.
32. -
33. Karesuando, Lannavaara, Kiruna, Gällivare, Jokkmokk, Tärnaby. Totalt antal elever läsåret 2001/2002: 175 st. Sameskolan som omfattar årskurs 1-6 är en skolform likvärdig med grundskolan men utformad och profilerad efter samernas behov av en utbildning som tillvaratar och utvecklar det samiska språket och kulturarvet.
34. Laponia
35. Antalet rovdjur, rätten till mark och vatten (jakt och fiske) i renskötselområdena.
36. -

FACIT

Uppgifter till besöket Låg- och mellanstadiet

Eldscenen

1. Byteshandlar. Birkarlen tar också en del saker i skatt som han skickar till kungen.

Tidens gång

1. Han var en jägare och samlare för 6000 år sedan.
2. Renskötare.

På väg

1. -
2. -

Trumtid

1. Det är en offerplats. Där har man lagt saker till gudarna för att hålla dem på gott humör.

Att reda sig

1. Renkött, fisk, kvanne, fjällängssyra...

Dräkt och silver

1. Kolt.

Älven

1. 10 st: Lax, öring, röding, harr, abborre, stäm, mört, gädda, sik, nejonöga (vid golvet).
2. den gula: rulle till fiskespö
den gröna: en fisk
- den röda: ett juster
den blå: en flodpärlmussla

Nybyggarliv

1. Man satte nät under isen.
2. Ripor och snösparvar.

FACIT

Uppgifter till besöket Mellan- och högstadiet

Eldscenen

1. En birkarl. Han hade fått rätt av kungen att byteshandla med samerna samt att samla in skatt till kungen.
2. För att byta bort mot annat man behövde, t ex tyger eller verktyg, och för att betala skatten med.

Tidens gång

1. Den smälte för 10-12 000 år sedan.
2. Som jägare och samlare.

På väg

1. -
2. Hur man färdades förr.

Trumtid

1. Det är en offerplats. Där har man lagt saker till gudarna för att hålla dem på gott humör.
2. Till att spå med eller för att komma i kontakt med gudarna.
3. Björnen var ett heligt djur. Man fick ändå jaga det och döda det, men det var en massa ritualer kring det. Bl a var man tvungen att begrava alla björnens ben, så att den skulle kunna återuppstå.

Att reda sig

1. Vrilarna till kosor och skålar. Rötterna till ostformar, flaskor m.m. Stammen till ved. Man kunde också använda mycket av björken till medicin, t ex innerbarken till plåster.
2. Man kan klövja ungefär 30 kg på en härk.
3. Kastöglor, knivskaft, vävgrindar, spännen, smycken, knappar...

Dräkt och silver

1. Kolt.
2. Det har varit mer värdebeständigt än pengar och ansetts skydda mot onda makter.

Älven

1. Man behövde vatten till sina djur och till tvätt och annat. Bra att ha nära till fiskevatten. Vattenvägarna var de lättaste att färdas på, både under barmarksperiod och under vintern.
2. 10 st: Lax, öring, röding, harr, abborre, stäm, mört, gädda, sik, nejonöga (vid golvet).
3. Känn med handen i de tygklädda hålen. Vad finns i...?
den gula: rulle till fiskespö
den gröna: en fisk
den röda: ett juster
den blå: en flodpärlmussla

Nybyggarliv

1. På vintern.
2. I ett hål eller en vak i isen.
3. Man kunde timra ett hus endast med hjälp av en yxa.

FACIT

Uppgifter till besöket Gymnasiet

Eldscenen

1. En birkarl. Han hade fått rätt av kungen att byteshandla med samerna samt att samla in skatt till kungen.
2. Antagligen rätt ansträngt. Birkarlen hade makt över samerna. De var tvungna att träffa honom om de ville byta till sig varor.

Tidens gång

1. Om de människor som bott i vårt område från inlandsisens avsmältning och fram till idag.
2. Inuiter, nener, tjuktjer, evener, jakuter, dolganer...

På väg

1. På vårens skarföre.
2. Man färdades så mycket som möjligt på vattenvägarna, där det inte gick fick man gå till fots.
3. 1936.
4. Hur man färdades förr.

Trumtid

1. Till att spå med eller för att komma i kontakt med gudarna.
2. Han hade många uppgifter. Han siade in i framtiden med hjälp av sin spåtrumma. Han hjälpte att bota sjuka. Han medlade i tvister. Han var en viktig person som de andra vände sig till med allehanda ärenden.
3. Björnen var ett heligt djur. Man fick ändå jaga det och döda det, men det var en massa ritualer kring det. Bl a var man tvungen att begrava alla björnens ben, så att den skulle kunna återuppstå.
4. Offerplatsen heter Vuolit Orritjuovva och grävdes ut 1909. Man hittade pärlor, mynt, pilar, smycken, horn, ben och spännen. En del saker daterades till 1000-talet. Offerplatsen har använts under en väldigt lång tid, ända in på 1800- och 1900-talen. Många föremål kommer från fjärran länder och tyder på handelsförbindelser mellan olika ställen.

Att reda sig

1. Det mesta man behövde kunde man tillverka själv. Saker man bytte till sig kunde vara salt, mjöl, tenn, silver, knivskaft, verktyg, tyger m.m.
 2. Vrilarna till kosor och skålar. Rötterna till ostformar, flaskor m.m. Stammen till ved. Man kunde också använda mycket av björken till medicin, t ex innerbarken till plåster.
 3. Man tog reda på det mesta. Man torkade t ex blod i våmmen och mjölk i nätmagen. Tarmarna tvättade man och använde som korvskinn. Köttet blev mat, skinnet blev kläder och hornen blev knivskaft m.m. Idag är det inte så vanligt att man tar reda på inälvorna.
 4. Salta, röka, sockra och grava.
 5. Náhpe= mjölkstäva
Boassjo=köksdelen i kåtan
- Nijbbe=kniv
Nállogoahte=nålhus

Dräkt och silver

1. Kolt.
2. Dräkterna ser olika ut i olika delar av Sápmi och beroende på om man är ung eller gammal, kvinna eller man. Små detaljer i dräkten kan berätta om man är gift eller ogift.
3. Silver har varit mer värdebeständigt än pengar och ansetts skydda mot onda makter.

Älven

1. Man behövde vatten till sina djur och till tvätt och annat. Bra att ha nära till fiskevatten. Vattenvägarna var de lättaste att färdas på under barmarksperiod... Idag har vi vattenledningar dragna kors och tvärs och det är inte längre viktigt att ha nära till vatten.
2. Muonio älv, Lainio älv, Kaitum älv, Laisälven.
3. Att mala korn och råg till mjöl.
4. Ofta är det arranhärdar, gamla eldplatser, liknande den som syns i utställningen i rasbranten. Fångstgropar är också ganska vanliga.

Nybyggarliv

1. En som ville pröva på att odla marken. Samer, finnar och folk söderifrån nappade på statens erbjudanden (bl a 15 års skattefrihet) och fick sig en markbit tilldelade.
2. Nomaderna flyttade mellan olika betesområden. Nybyggaren var bofast. Timrad. Man behöver bara en yxa för att timra ett hus!

FACIT

Korsord Dräkt och silver

	1.	R	E	N	S	K	I	N	N		
2.	B	A	R	M	K	L	Ä	D	E		
3.	S	I	L	V	E	R	K	R	A	G	E
4.	S	J	A	L							
5.	P	E	N	G	A	R					
6.	S	M	E	D	E	R					

FACIT

Korsord Nybyggarliv

				1.	G	E	T	T	E	R					
					2.	J	A	K	T						
					3.	J	Ä	R	N	S	P	I	S	E	N
						4.	D	J	U	R	F	E	T	T	
				5.	N	Ä	V	E	R						
				6.	S	N	A	R	A						
7.	S	N	Ö	S	P	A	R	V							
						8.	T	I	M	R	I	N	G		
							9.	K	N	I	P	A			

FACIT

Korsord På Väg

								1.	S	P	E	L	F	L	O	T	T	E
2.	S	T	I	G	A	R	N	A										
					3.	B	J	Ö	R	N								
					4.	B	R	U	S	H	A	N	E					
5.	A	N	T	A	R	K	T	I	S									
						6.	L	O										
					7.	F	L	O	T	T	N	I	N	G				
					8.	V	I	N	T	E	R	N						
						9.	J	Ä	R	V								

FACIT

Frågor att arbeta med efter besöket

Gamla hallen och Tidens gång

34. Förrådsbod.
35. Museet ska fungera som en förrådsbod där man kan hitta gamla föremål, sätta in fler allt eftersom och ta ut dem när man behöver dem.
36. För att bevara föremål och berättelser från äldre tider, men också från nutid.
37. -
38. Den är lätt att packa ihop och ta med sig när man flyttar mellan olika betesområden.
39. En man som hade kungens rätt att köpslå med samerna. Han tog också in skatt till kungen.
40. Under den längsta tiden som jägare och fiskare.

På väg

41. Vintertid: I kälkar och pulkor dragna av människor, renar eller hästar.
Sommartid: I båtar eller burna av människor, renar eller hästar.
42. Antingen är de anpassade för ett liv ovanpå snötäcket, då har de tjock päls och stora fötter, eller så lever de under snötäcket eller går i dvala under den långa vintern.

Trumtid

43. Nājden var samernas religiösa ledare. Han fungerade som läkare, meteorolog, psykolog och advokat.
44. Spåtrumman.
45. Björnen. Man begravde alla ben så att djuret skulle kunna återuppstå.
46. En samisk sägenfigur. En elak jätte som var ganska lättlurad.

Att reda sig

47. Ved, kosor, rotkorgar, knivskaft, knivslidor, rotrep, bark till skinnberedning.
48. Skohö.
49. Renar, knutna i en lång rad som fungerade som lastdjur.
50. På benen: skor, handskar, benholkar.
51. En vaggga / gierkav.

Dräkt och silver

52. Kolt.
53. Från vilket område man kommer. Dräkten ser olika ut beroende på om den tillhör en man, kvinna eller ett barn. Detaljer i dräkten kan berätta om man är gift eller ogift.
54. Istället för pengar. Silver var mer värdebeständigt. Silversaker skyddade också mot onda makter.
55. Silverföremålen tillverkades av smeder i städerna. Smeden fick ofta ett föremål i trä eller horn av beställaren och gjorde en kopia i silver.
56. -

Älven

57. Man behövde vatten till mycket i hushållet. För fiskets skull. Det var lätt att färdas på vatten.
58. Flodpärlmusslan kan bli 150 år. Den förökar sig genom att hanen släpper ut spermier i vattnet som förhoppningsvis flyter iväg till en hona. De befruktade äggen utvecklas i honan och släpps sedan ut som larver i vattnet och fastnar i gälarna på en öring eller lax. Där lever de som parasiter i upp till ett år tills de uppnått en storlek av ca 4 mm. Då släpper de taget och lever och växer av egen kraft.
59. En älv som består av smältvatten från en glaciär.
60. Förr: skvaltkvarnar.
Idag: vattenkraftverk.

Nybyggarliv

61. En jordbrukare. Han levde av, boskapsskötsel, odling, jakt och fiske.
62. Staten tyckte att det fanns mycket outnyttjad odlingsmark här uppe i norr och lockade människor att bli nybyggare med bl a 15 års skattefrihet plus att man skulle slippa militärtjänstgöring.
63. Man jagade och snarade ripor förutom att sköta om hushållet och djuren. Man nätfiskade under isen.
64. Man byggde bl a nya byggnader, odlade säd och potatis, fiskade med nät och drog not.
65. Bärplockning, jakt och slakt var viktiga höstaktiviteter.
35. Man hämtade hem höet från myrarna, jagade, fiskade under isen, sydde kläder mm.

FACIT

Frågesport

	1	X	2
1			2
2		X	
3	1		
4		X	
5		X	
6			2
7			2
8	1		
9		X	